

TÖÖLISLIHKUMINE EESTIS MAJANDUSKRIISI AASTAIL (1929—1934)

Ajalooteaduste kandidaat E. Plotnik

NSV Liidu ajaloo kateeder

1929. a. puhkes kapitalistlikus maailmas üldine, kõiki majandusharusid haarav ületootmise kriis, mis oli purustavam kõigist senistest kriisidest. 1929.—1933. a. majanduskriisi spetsiifika tuleks sellest, et ta toimus kapitalismi üldkriisi tingimustes.

Et majanduskriis kujunes üldiseks, siis haaras ta nii industriaalkui agraarmaad. Viimased on kapitalismi perioodil tavaliselt sõltuvast või poolsõltuvast seisundis tugevaist kapitalistlikest riikidest ja seetõttu kajastus 1929.—1933. a. majanduskriis erilise raskusega just nende riikide majanduses, sest tugevamad riigid püüdsid oma majanduslikke raskusi veeretada sõltlasriikide kanda.

Selliste majanduslikult ja poliitiliselt sõltuvate riikide hulka kuulus ka kodanlik Eesti, kes selle seisundi tõttu pidi lisaks oma kriisiraskustele aitama jagada ka oma peremeeste, s. o. peamiselt USA, Inglismaa, Saksamaa, Prantsusmaa, Rootsi jt. kriisiraskusi. Majanduskriis Eestis moodustas seega ühe osa ülemaailmsest majanduskriisist.

Kodanliku Eesti peamise majandusharu moodustas põllumajandus. Sellega tegeles 1933. a. andmeil umbes 60% kogu Eesti elanikkonnast, üldisest majanduslikust toodangust andis põllumajandus umbes 70%, tööstus 25%.¹ Seetõttu avaldus kriis hindade languse näol kõigepealt põllumajanduses. Esimesi kriisisümptomeid märgiti siin juba 1926/27. a. Pärast kolm aastat kestnud pingsat võitlust kodanluse üksikute grupeeringute vahel, milles peaosas etendasid ühelt poolt põllumajandusliku, teiselt poolt tööstusliku kodanluse huvid, kehtestati 1930. a. teravilja kaitsetollid, millega peamiste teraviljade (rukki, nisu) ja nende saaduste sissevedu muudeti riigi monopoliks, faktiliselt paari-kolme suure erafirma (J. Puhk ja Pojad, a/s „Rotermanni Tehased”) monopoliks.

„... Riiklik monopol kapitalistlikus ühiskonnas on ainult tulude

¹ Vt. Eesti entsüklopeedia II, Tartu 1933, lk. 556.

kõrgendamise ja kindlustamise vahendiks pankroti äärel olevaile miljonäridele ühest või teisest tööstusharust.”²

Lisaks soodustustele, mis sellega said üksikud viljaga kauplevad suurfirmad, teenis viljamonopol otseselt kulakute huve, kes olid peamisteks teravilja turustajateks.

Vahe viljahindade vahel maailmaturul ja Eestis kujunes märgatavaks, sest teraviljamonopoli abil hoiti viimases hinnad kulakluse huvides kunstlikult kõrgel (näit. tõusis nisu hind 1933. a. Eesti turul võrreldes maailmaturu hinnaga kolmekordseks).

Samasugune vahe sise- ja välisturu hindade vahel kujunes ka karjasaadustes, mis moodustasid ühe tähtsaima eksporditartikli Eestist. Majanduskriisi tingimustes oli majanduslikult nõrgal Eestil võimalik oma kaupa turustada vaid dumpinghindadega.

Nii teraviljamonopoli kui ka karjasaaduste dumpinghinnad tasus lõpptulemusena eesti töötav rahvas. Toimus eesti tööliste kui tarbija süvendatud ekspluateerimine.

Põllumajanduse järel haaras kriis ka tööstuse. Tööstuskriis põimus läbi agraarkriisiga.

Juba enne majanduskriisi oli kodanliku Eesti tööstus teinud läbi tõsiseid nihkeid. Tootmisvahendeid tootev suurtööstus oli laostunud ning asendunud piiratud ulatuses tarbimisvahendeid tootva tööstusega. Eesti tööstuse selline saatus oli kodanluse majanduspoliitika otsene resultaat, millega Eesti tööstus tema loomulikust baasist — Vene turust — lahutati ning allutati Lääne-Euroopa imperialistide huvidele. Seetõttu avaldus kapitalismi üldkriis Balti riikides teravamini kui teistes kapitalistlikes riikides. Suurtööstuse laostumisega kaasnes töötete reservarmee kasv, proletariaadi dequalifitseerumine ja proletariaadi struktuuri muutumine juba enne majanduskriisi.

Tööstuskriis algas tööstussaaduste hindade langusega maailmaturul. Võitluses turu eest läksid monopolistlikud kartellid siseturul kõrgeid hindu säilitades välisturul üle dumpingule, muutes sellega majanduskriisi veelgi sügavamaks ja komplitseeritumaks. Monopolid dumping ähvardas kõige enam majanduslikult nõrkade maade tööstust, kelle hulka kuulus ka kodanlik Eesti. Sellised tööstusharud, nagu metalli-, paberi-, tekstiili-, nahatööstus ja mõned muud sattusid otsesesse katastroofi ohtu. Näiteks müüdi 1930. a. oksjonil Vene-Balti tehas, 1931. a. „Dvigatel”, 1935. aastaks viidi lõpule Põhja-Lääne Metallurgia, Mehaanika ja Laevaehituse Aktiaseltsi (end. Böcker & Ko) likvideerimine, 1932. a. suleti Tallinna tuletikuvabrik ja Türi paberivabrik jne. Metall suurtööstuse 16 700 töölisest³ 1913. a. oli 1929. a. järele jäänud 4811 töölist, 1933. aastaks langes see arv 3256-le.⁴

Kriisiolukord pakkus välismaisele finantskapitalile suurepäraseid võimalusi majanduslikult nõrga Eesti sõltuvuse edasiseks

² V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., Tallinn 1953, lk. 203.

³ Vt. „Klassivõitlus” nr. 152, 1933, lk. 2.

⁴ Vt. „Tähised” 1935, lk. 114.

süvendamiseks uute investeeringute ja laenude kaudu. Et kõik põhilised tööstusharud, nagu metalli-, puu-, paberi-, tekstiili-, tuletiku-, telliskivi-, mööbli- jne. tööstus olid juba väliskapitali käes, laiendas ta nüüd oma mõjusfääri peamiselt põlevkivitööstuses.

Väliskapitali investeeringud kodanliku Eesti põlevkivitööstuses kasvasid majanduskriisi ajal umbes kahekordseks.⁵ Peamist osa selles etendas Saksa ja Inglise monopolistlik finantskapital (firmad „Mendelssohn & Co” ning „The New Consolited Cold Fields Ltd”).

Tööliste arvult kodanlikus Eestis esikohal olevas tööstusharus — tekstiilitööstuses — valitses peaaegu täielikult väliskapital, peamiselt Saksa, Inglise, Hollandi jt. finantskapital. Märgitakse, et Kreenholmi Manufaktuuri osanikeks olid 130 kapitalisti, kes esindasid peaaegu kõiki kapitalistlikke maid.⁶

Nii kriis kui ka sellest tingitud monopolistliku väliskapitali intensiivistunud sissetung kiirendasid edasist monopoliseerumisprotsessi tööstuses.

Juba 1928. a. asusid tekstiiliettevõtted läheneva majanduskriisi vastu oma jõude mobiliseerima, ühinedes sündikaadiks a/s „Kreenbalt”. Selles valitseva väliskapitali survele kõrgendas kodanlik valitsus majanduskriisi alguses 1929. a. tekstiili sisseveotolle (kuni 200%), muutes need maailmarekordilisteks. Selle operatsiooniga anti siseturg a/s „Kreenbalti” monopoolse valitsemise alla. Siseturu tõhusamaks ekspluateerimiseks asutas sündikaat oma kauplusi üle terve riigi (nn. „Tekla” kauplusi).

„Kreenbalti” turustamissfääri kuulusid ka Läti ja Leedu, kuhu ta kriisiaastail asutas oma osakonnad Kreenholmist ja Balti Püüvillavabrikuist viidud masinatega.

Tulenevalt „Kreenbalti” monopoolsest seisundist olid tekstiiltoodete hinnad siseturul sageli 60—70% kõrgemad tekstiiltoodete hindadest välismaal.⁷

Samasugune nähtus esines kummi- ja nahatööstuses. Kummitoodete kaitsetolle tõsteti isegi kuni 400% saaduste hinnast,⁸ siseturu jäeti monopoolsele valdama o/ü. „Põhjala”. Pole siis ime, et viimane just kriisitingimustes „õitsele löi”: tema läbikäik tõusis 1928.—1933. a. 6,7 korda (80 000 kroonilt 545 000 kroonile).⁹

Lisaks investeeringuile süvenes väliskapitali osatähtsus Eesti majanduses kriisiaastail ka välislaenude kaudu. Teadaolevail andmeil kriisiaastail uusi riiklikke välislaene ei lisandunud, kuid ala-

⁵ Vt. „Rahva Sõna” nr. 95 (649), 24. IV 1929 ja Eesti entsüklopeedia II, Tartu 1933, veerg 591.

⁶ Vt. М. Лы х м у с, Борьба рабочих коллективов Кренгольмской и Балтийской мануфактур за выполнение четвертой пятилетки (1946—1950 гг.), Москва 1954, (диссертация), lk. 24.

⁷ Vt. ORKA, F 969, N 2, A 48, lk. 482.

⁸ Sealsamas, lk. 89.

⁹ Vt. „Eesti Nädal”, Tallinn 1934.

tes 1931. a. polnud kodanliku Eesti valitsus enam võimeline ette nähtud võlaosa koos protsentidega tasuma, millest peale välisvõlg hakkas protsentide näol kiiresti kasvama. Lõviosa sellest võlast moodustas võlg, mis pärines veel kodusõja päevilt USA-le. 127,3 miljonilt kroonilt 1929. a. kasvas välisvõlg 134,76 miljonile kroonile¹⁰ 1934. a. Riigivõlale lisandus eramajanduse välisvõlgnevus.

Finantsiline sõltuvus välisriikidest oli nii suur, et naelsterlingi lahkumisega kulla aluselt 1931. a. kaotas Eesti Pank suure osa oma kattevarast (mida hoiti naelsterlingites) ning 1933. a. kukutati kroon kulla aluselt. Kursi langus oli esialgu 35%, hiljem langes see veelgi. Kursi langusega käis kaasas elukalliduse tõus.

Toodud faktid on vaid üksikuiks eredamaiks näiteiks 1929.—1933. a. ülemaailmse majanduskriisi toimest kodanliku Eesti majanduses. Kapitalismi põhiline majandusseadus avaldub kriisitingimustes kõige teravamalt vormis. Töötavate rahvamasside ekspluateerimine, laostamine ja pauperiseerimine süveneb kapitalistide maksimaalse kasumi huvides. Eespool toodud faktidest nähtub, millist osa selles etendas väliskapital.

Igasuguste kriisinähtustega käib kaasas töötuse kasv. Töötust suurendas Eestis veelgi juba varem toimunud suurtööstuse laostamine, mis kriisi ajal süvenes. Kriisi sügavseisul 1933. a. algul oli üksnes tööbörsides registreeritud 25 000 töötut. Suure enamiku kohta, kes ennast tööbörsides ei registreerinud, ei ole meil mingeid andmeid. Samuti puuduvad andmed osaliselt töötute kohta (kelleks oli enamik tööstustöolistest). Töötus maaproletariaadi ridades oli samuti suur. 1932. a. EKP Märtsimanifestis märgiti, et külas on talvel kuni 100 tuhat töötut.

Töötuse kasv tõi kaasa töölistmasside elutaseme tohutu languse, sest 1) töötute ülalpidamine langes tööle olevate perekonnaliikmete kanda, alandades seega nende reaalpalka, 2) töötus muutus kapitalistide käes vahendiks, mille abil tööle olevate tööliste ekspluateerimist süvendati.

Teiseks olulisemaks elutaseme näitajaks on tööpalk, mis kriisitingimustes suruti viimase võimaluseni alla. Madalaimad olid palgad selliseis väliskapitaliga töötavais tööstusharudes nagu tekstiili-, paberi- ja puutööstus. 1932. a. moodustasid tekstiilitöölise palgad teiste tööliste palkadest keskmiselt 34%. Madalamad kui suurtööstustes olid väikeste ja keskmiste ettevõtete tööliste palgad, kus konkurentsivõime tõstmiseks tuli pidevalt alandada saaduste omahinda, mis toimus peamiselt tööliste tööpalga arvel. Meeste palkadest olid veelgi madalamad naiste ja laste palgad, kelle tööjõu ekspluateerimine kriisi ajal näitas suhteliselt tõusutendentsi. Nais-töölised teenisid keskmiselt 35—40% vähem kui meestöölised. Üldist palgasumma langust näitab see, et 1932. a. palgad moodustasid 1929. a. palkadest 70,8%.¹¹ See ei näita aga tegelikku tööliste

¹⁰ Vt. ORKA, F 969, N 5, A 290, lk. 101.

¹¹ Vt. „Töö ja Tervis“ nr. 1, 1933, lk. 172.

nominaalpalga langust, sest sinna arvati hulka ka ametnike ja direktorite kõrgeid palgasid.

Nii põllumajandus- kui ka tööstussaaduste hinna langus oli väiksem kui tööliste palga langus, sest kodanlik riik astus kapitalistide huvides samme hindade languse takistamiseks (kaitsetollid, monopolid jm.).

Eestis kui agraarmaal moodustasid proletariaadi enamiku põllutöölised. Kriisi ajal muutus massiliseks pideva tööjõu asemel ajutise tööjõu kasutamine päeviliste ja suviliste näol (päeva- ja suvetöölised). Ulejäanud ajal täiendasid nad töötü põllumajandusliku proletariaadi armeed, kellel oma tööjõudu polnud kuhugi müüa.

Põllutöölise olukord oli veelgi raskem kui tööstustöölise oma. Põllutöölise tööpäev oli suvel kohati 15—18 tundi pikk,¹² nende palgad moodustasid 1929. a. keskmiselt 55,60% tööstustöölise palkadest.¹³ Maal oli levinud tööpalga maksmine ka produktides, mis sageli olid alaväärtuslikud. 1932. a. jooksul langesid põllutöölise palgad keskmiselt 50%.¹⁴

Maapuudus, mille all kannatas eesti töötav talurahvas, avaldus sellistes tingimustes teravamini kui muidu. Isegi kodanlik ajaleht oli sunnitud Peipsi-äärsete elanike kohta (kus maapuudus oli kõige tunduvam) tunnistama, et nad nälgivad.¹⁵ 1932. a. andmeil elas Eestis 160 000 inimest 1 ha suurustel maalappidel, 1—2 ha suurusi kohti oli 70 000.¹⁶ Kriisi käigus süvenes maatustumise protsess külas kiirendatud tempos.

Seega võime konstateerida, et majanduskriis tähendas eesti proletariaadi majandusliku olukorra järsku halvenemist. Eesti proletariaat ei võinud seda passiivselt taluda, ja nii kujunesidki 1929.—1933. a. majanduskriisi aastad töölisliikumise uue elavnemise ja tõusu aastateks pärast ajutist mõõna kapitalistliku stabilisatsiooni perioodil.

Töölisliikumise uue tõusu sümptoome võis märgata juba 1927. a., murranguaastaks kujunes aga 1928. a., mis sai uue perioodi alguseks Eesti töölisliikumise ajaloos. Streigiliikumine haaras 43 tööstusettevõtet 1098 töölisega, milline arv moodustas ligi poole kogu kapitalismi ajutise stabilisatsiooni perioodil streikinute arvust. Need olid majanduslikud streigid, milles peaküsimuseks oli palgaküsimus. 1928. a. streikijate enamiku moodustasid trüki- ja rätsepatöölised — seega mitte proletariaadi kõige eesrindlikum osa, suur- tööstuste proletariaat — ja see andiski 1928. a. streikidele oma ilme, s. t. kitsalt majandusliku ilme. Kuid, nagu tähendas V. I. Lenin, on majandusliku streigi omaduseks äratada ja liikuma panna laiu

¹² Vt. „Edasi” nr. 10 (2873), 5. II 1929.

¹³ Vt. „Võitluse Lipp” nr. 8, 22. VII 1933.

¹⁴ Vt. „Töö ja Tervis” nr. 1, I 1933.

¹⁵ Vt. „Päevaleht” nr. 75, 17. III 1929.

¹⁶ Vt. „Töölise Võitlus” nr. 5, 8. X 1932.

töölisklassi, ¹⁷ mida võime ütelda ka 1928. a. streigiliikumise kohta Eestis. 1929. a. näitas streikide ja streikijate arv veelgi kasvutendentsi, haarates 30 tööstusettevõtet 1915 töölisega.¹⁸ Streigivõitlusse hakkas lülituma ka suuremate tööstusettevõtete proletariaat. 1929. a. streikidest oli suurim Türi paberivabriku tööliste streik, millest võttis osa 95% kogu Türi paberivabriku töolistest. Ka 1929. a. streigivõitlus oli peamiselt suunatud kodanluse tugevneva majandusliku surve vastu — palgaküsimus moodustas nendes streikides põhiküsimuse.

Majanduskriis süvendas kõiki imperialismi vastuolusid, millede arenemine allub kapitalistliku majanduse tsüklilise arenemise toimele. Seetõttu tõi majanduskriis kaasa ka kõigis imperialistlikes riikides kodanluse poliitilise surve süvenemise, mis väljendus fašiseerimistendentside kasvus. Sellest tingituna omas ka eesti tööliste klassivõitlus majanduskriisi algusest peale fašismi, s. o. kodanluse poliitilise reaktsiooni vastu suunatud iseloomu. Majanduslikku ilmet kandvais streikides avaldus see varjatud kujul, töölisklassi poliitilistes väljaastumistes aga, eriti demonstratsioonidel, koosolekutel jne. avalikumalt. Majanduskriisi ja fašiseerimisprotsessi edasi arenedes muutus see külg Eesti töölisklassi võitluses üha märgatavamaks.

Kahtlemata mõjusid töölisliikumise tõusule Eestis kaasa ka sotsialistliku ülesehitustöö edusammud Nõukogude Liidus ja Nõukogude Liidu tugevnemine, mis kummutas kõik kapitalistide laimujutud Nõukogude Liidu peatsest kokkuvarisemisest. Alates 1927. a. külastasid Nõukogude Liitu mitmed eesti tööliste delegatsioonid, kes tutvusid ise kohapeal olukorraga, tagasi tulles aga jutustasid sellest teistele töölisele.

Töölisliikumise tõusuga hakkasid üha suuremal määral ilmneva kapitalismi jaoks negatiivsed ja revolutsiooni jaoks soodsad tendentsid. Töölisklass vajab tugevat, revolutsioonilist juhti. Samal ajal oli aga Eestimaa Kommunistlikus Parteis organisatsiooniline kriis. See väljendus peamiselt partei isoleerituses laiadest rahvahulkadest, parteitöö väheses aktiivsuses ja partei liikmete arvulises vähenemises. Need nähtused omakorda viisid selleni, et partei ei suutnud sammu pidada töölisliikumise tõusuga majanduskriisi alguses ega asuda juhina selle etteotsa.

EKP organisatsiooniline kriis seletub rea muutustega, mis toimusid kapitalismi ajutise stabilisatsiooni ajal kodanlikus Eestis. Eesti kodanlusel õnnestus sellel perioodil väliskapitali abil oma majanduslikke positsioone mõnevõrra stabiliseerida. Poliitikas saavutati see verise terroriga töölisklassi arvel. Seoses majanduslike muudatustega (suurtööstuse laostumine, kodanluse agraarpoliitika) toimus tähelepandav väikekodanlike kihtide osatähtsuse kasv nii külas kui linnas, mis nõrgestas töölisklassi niihästi organisatsiooni-

¹⁷ Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 18. kd., Tallinn 1953, lk. 65.

¹⁸ Vt. „Eesti Statistika” nr. 142 (9), 1933, lk. 451.

liselt kui ka ideoloogiliselt. Väikekodanlike kihtide kasvuga kujunes soodus pind väikekodanliku ideoloogia levikule, mille peamiseks kandjaks Eestis olid sotsid (sotsiaaldemokraadid). EKP-d ja tööliklassi nõrgestas ka kodanluse terror, milles sotsid olid kodanluse agaraiks abimeesteks. Tulemuseks oligi, et kapitalismi ajutise stabilisatsiooni perioodil kasvas töölisliikumises sotside mõju, pörandaluses EKP-s aga tugevnes perioodi lõpupoole parempoolne kallak,¹⁹ mida iseloomustatakse kui sotsiaaldemokraatliku mõju agentuuri kommunistlikes parteides.²⁰

Ideoloogiliseks aluseks parempoolseile vigadele oli kapitalismi ajutise stabilisatsiooni püsivuse, seega ka kodanluse jõu ülehindamine, samuti sotsiaaldemokraatia mõju ülehindamine töölisliikumises ning vastavalt tööliklassi revolutsiooniliste jõudude alahindamine. Sellest tulenes omakorda legaalsete, reformistlike võitlusvormide eelistamine revolutsioonilistele. Põhjendades „objektiivsete tingimustega”, mille all parempoolsed mõistsid kodanluse terrorit, teostasid nad likvidaatorlikku poliitikat. Tegelikult väljendus kodanluse terroris tema nõrkus, mistõttu võeti kasutusele äärmised abinõud, mitte aga tugevus, nagu arvasid parempoolsed. Sellistest arusaamadest tulenesid ka taktikalised vead EKP töös, mis viisid ta rahvamassidest isoleerumisele.

Parempoolne kallak oli rahvusvaheliseks nähtuseks. 1928. a. toimunud Kominterni VI kongress juhtis tähelepanu parempoolsusele kui peahädaohule kommunistlikes parteides. 1929. a. toimunud Kominterni Kesktäitevkomitee pleenum kohustas kommunistlikke parteisid puhastama oma read parempoolseist, sest et uue revolutsioonilise tõusu tingimustes tekkis hädaoht, et kommunistlikud parteid võivad muutuda töölisliikumise avangardist selle sabassõrkijaiks. Olles koormatud oma ideoloogiliste ja neist tulenevate taktikaliste vigadega, ei näinud parempoolsed revolutsioonilise liikumise tõusu.

Hoolimata mõnedest edusammudest oma organisatsioonilises töös (näit. EKP Tallinna Linnakomitee moodustamine) ei suutnud EKP 1929. a. organisatsioonilisest kriisist väljuda. Ning see, aga samuti ka Eesti tööliklassi lõhestatus ja killustatus olidki nendeks teguriteks, mistõttu kodanlus võis minna pealetungile tööliklassi vastu. Kodanluse pealetung kutsus esile töölisliikumise tõusu ja vanade valitsemismeetodite mannetuse küsimus kerkis uuesti päevakorraks, väljendudes kõigepealt parlamentarismi-vastase propaganda intensiivistumises 1929. a. mais toimunud IV Riigikogu valimistel. Samal ajal võime kogu kodanluse meeleoludes konstateerida tähelepanavat murrangut fašistliku diktatuuri kasuks. Kodanluse enamik pöördus fašistliku diktatuuri poole, mille senisteks eestvõitlejateks olid peamiselt põllumeestekogud. Põllumeestekogude erakond, rahvaerakond, kristlik rahvaerakond ja majandusrühm deklareerisid, et

¹⁹ Vt. „Klassivõitlus” nr. 147, 1932, lk. 1.

²⁰ „Klassivõitlus” nr. 127–128, 1931, lk. 22.

nende eesmärgiks on: 1) tugeva võimu sisseseadmine presidendi või riigivanema näol, 2) valimisreform, mis vähendaks Riigikogu koosseisu ja 3) omavalitsusreform, mis lihtsustaks ja koondaks omavalitsust,²¹ seega võimu kontsentratsioon, millele majandusliku baasi moodustas tootmise kontsentratsioon ning mille kodanlusele vajalikuks muutis tööliste klassivõitluse kasv.

Suurkodanluse järel hakkas fašistliku diktatuuri poole pöörduma ka väikekodanlus, keda surus ja laostas majanduskriis, muutes tema olukorra väga ebastabiilseks, ning keda hirmutas töölisliikumise tõus, milles väikekodanlus klassipiiratuse tõttu nägi ohtu oma eraomandile. Fašistlikus Itaalias toimus vastupidine nähtus: majanduskriis kiirendas väikekodanluse pettumist fašismis, mille tõttu see just kriisi ajal hakkas opositsiooniliselt meelestuma.

Mõlemad eesti suurkodanluse juhtivad parteid — põllumeestekogud ja rahvaerakond — esitasid kooskõlas oma deklaratsioonidega uuele valitsusele põhiseaduse muutmise eelnõud.

1930. a. peale aktiveerusid kodanlikus Eestis uued fašistlikud jõud. Vanade kodanlike parteide kõrval hakkas arendama oma tegevust fašistliku diktatuuri ettevalmistamiseks eesti kodanluse sõjaline, fašistlik organisatsioon Eesti Vabadussõjalaste Liit, nn. vapsid, kes kuulutasid oma eesmärgiks maa vabastamise erakondlikust korrupsioonist ja marksismist.²²

Lisaks aktiveerus soome kulakluse eeskujul ka eesti kulaklus, kes hakkas organiseerima oma, eesti lapua-liikumist.²³ Selle esimeseks pääsukeseks oli Karksi-Nuia kulakute ja nende käsilaste delegatsioon riigivanema juurde 300 põllumehe märgukirjaga. Karksinuialaste liikumine tekitas kõmu üle riigi ja haaras harusid ajades kaasa pankroti äärele sattunud ärimehi, spekulante ja muid kodanlikke tegeliskeski, kes koos „isamaa päästmisega” taotlesid ka laenuprotsendi alandamist, rahakursi langetamist, tollide tõstmist jne. Et karksinuialastel jt. „isamaapäästjatel” oli vähe väljavaateid iseseisva poliitilise rühmitusena läbi lüüa, ühinesid nad vapsidega.

1931. a. läbis „Päevalehte” teadaanne, et Eestis tegutseb põrandaalune saksa ordu — „Balti Vendlus”. „Balti Vendlus” oli ajalehe andmeil balti sakslaste organisatsioone juhtiv organisatsioon Berliinis, mis seadis oma eesmärgiks germaanlaste riigi loomise Reinist Vaikse ookeanini. Oma osakondade kaudu muutus see organisatsioon Baltimaadel üheks saksa fašismi eestvõitlejaks. Balti sakslastest fašistid avastasid varsti oma hingesuguluse vapsidega, mis leidis kajastust nende praktilises koostöös.

Vapsidega arendasid koostööd ka vanad kodanlikud parteid. Esimeseks silmapaistvaks lähenemiseks oli vapside poolt esitatud rahva-

²¹ Vt. „Päevaleht” nr. 119 ja 120, 4. ja 5. V 1929.

²² Vt. ORKA materjalid.

²³ Lapua-liikumine sai oma nimetuse Soome samanimelise alevi järgi, kust 1930. a. suvel peamiselt kulaklikud kihid alustasid liikumist Soome töölisliikumise ja Kommunistliku Partei vastu.

hääletuse seaduse vastuvõtmine Riigikogu poolt. Põhiseaduse muutmise kergendamiseks pidi nüüdsest peale Riigikogus seda otsustama lihthälteenamus.²⁴ Nii muutusid vapsid kõigi reaktsiooniliste jõudude külgetõmbekeskuseks kodanlikus Eestis, fašistliku reaktsiooni avangardiks.

Eesti tööliste streigivõitlus näitas samal ajal ajutist langust, mis ei tähendanud aga töölisliikumise langust. Streigiliikumise ajutist langust võib seletada põhiliselt kolme teguriga: 1) kodanluse repressioonide süvenemisega, 2) töötuse üldise kasvuga ja 3) asjaoluga, et töölisel jäid (sotside mõju tagajärjel) eemale töötute liikumisest, mistõttu töölisliikumine jäi killustatuks. Nimelt samal ajal, kui tööliste streigivõitlus ajutiselt langes, elas töötute liikumine üle märgatavat tõusu, mis on seletatav peamiselt asjaoluga, et majanduskriis viis vabrikuvärvate taha hulgaliselt klassiteadlikke töölisi, kelledest ettevõtjad püüdsid eeskätt vabaneda.

6. märtsil 1930. a. organiseeris EKP ülemaalse töötute päeva, mispuhul Tallinnas kogunes tänavale ligi 1500 töötut; ratsapolitsei ajas need laiali. Järgmine võimas töötute meelevaldus toimus 25. nov. 1930. a. samuti Tallinnas. EKP lendleht „Proletaarlaste, maatööraha, sõdurid, madrused ja noortöölised” nimetas seda esimeseks kevadet kuulutatavaks pääsukeseks.²⁵

Pealinna töötute eeskujul hakkasid aktiviseeruma ka väiksemate linnade töötud.

Esimestena Tallinna töötute järel tulid tänavale Tartu ja Narva töötud. Töötute liikumise kasv oli niivõrd märgatav, et see osutas uute klassilahingute perioodi lähenemisele.

Uutele klassinihetele kapitalistlikes maades juhtis tähelepanu J. V. Stalin oma kõnes „Parempoolsest kallakust ÜK(b) Parteis” 1929. a. Ta ütles: „... on niisugused faktid, mis selgesti räägivad, et kapitalismimaades kasvavad uue revolutsioonilise tõusu elemendid.

Siit tuleneb ülesanne — teravdada võitlust sotsiaaldemokraatia vastu ja eeskätt tema „pahempoolse” tiiva kui kapitalismi sotsiaalse toe vastu.

Siit tuleneb ülesanne — teravdada võitlust kommunistlike parteide parempoolsete elementide kui sotsiaaldemokraatliku mõju agentuuri vastu.

Siit tuleneb ülesanne — juhtida võitluse teravik lepluse vastu, mida esineb parempoolse kallaku suhtes ja mis on oportunisti pelgupaigaks kommunistlikes parteides...²⁶

Arvestades toimunud klassinihkeid töötas Komintern välja oma taktika, mis oli suunatud proletaarsete masside ettevalmistamisele uuteks klassilahinguteks.

1930. a. juhtis EKP aprillipleenum partei liikmete tähelepanu

²⁴ Vt. „Võitlus” nr. 2, 1. VIII 1931.

²⁵ Vt. ORKA materjalid.

²⁶ J. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn 1952, lk. 16.

töölise klassivõitluse tõusule ja mobiliseeris nad võitlusse parteis aset leidnud parempoolse kallaku kui peahädaohu vastu, samuti lep- luse vastu parempoolsusega, mille partei oli pärandanud veel kapi- talismi ajutise stabilisatsiooni ajast.

Samal ajal süvenes töölisklassi revolutsioonilise liikumise ja kodanluse fašiseerumise tagajärjel lõhe parem- ja pahempoolsete sotside vahel nende parteis. Esimesed töötasid avalikult koos kodan- lusega. Viimased, et töölisliikumise arenemisega sammu pidada ja seda oma mõju all hoida, muutusid sõnades üha revolutsioonilise- maks. Tegelikult oli aga nende eesmärgiks töölisliikumist revolutsi- oonist kõrvale juhtida. Seetõttu muutus pahempoolsete sotside pal- jastamine EKP teiseks tähtsamaks ülesandeks. Siinjuures ei saa eitada fakti, et pahempoolseil sotsidel (kelle all me mõistame kapi- talistide teadlikke abilisi) läks korda osaliselt enestega kaasa tõm- mata revolutsiooniliselt meelestatud, kuid mitte küllaldaselt klassi- teadlikke töölisi ning et sotsiaaldemokraatia pahempoolsuses kajas- tus ka töölise revolutsioneerumine; seda enam aga oli vaja võidelda nende vabastamiseks sotsiaaldemokraatlikest tõekspidamistest. EKP tegi seda oma pörandaaluse ajakirjanduse ja lendlehtede kaudu. EKP selgitas ka töölisele kodanliku Eesti majanduslikku ja poliitilist olu- korda, paljastas kodanluse ettevalmistusi põhiseaduse muutmiseks kui ettevalmistusi fašistliku diktatuuri kehtestamiseks.

1931.a. veebruaris toimus järjekordne EKP Keskkomitee plee- num, kus märgiti murrangut, mis aasta jooksul oli toimunud partei seesmise kriisi likvideerimisel. Partei juhtiv osa oli kasvanud just töötute liikumises, oli suurenenud partei liikmete arv, juhtimine oli lähenenud kohalikele organisatsioonidele. Ent eraldatus töölistmassid- est polnud veel kaugeltki likvideeritud ning nõudis selles osas EKP edasist võitlust.²⁷

Ka polnud veel suudetud ületada parempoolset kallakut. Lisaks parempoolsusele tugevnes majanduskriisi ajal partei ridades pahem- poolne kallak, mille kandjaiks, nagu märkis pleenum, olid kriisi ajal laostunud „pööraseks läinud väikekodanluse elemendid, kes olid sattunud töölisklassi ridadesse”.²⁸ Kui parempoolne kallak teostas avalikult kontrrevolutsioonilist poliitikat, siis pahempoolne kallak viis faktilisele tööst loobumisele. Loobudes igapäevasest partei- tööst asendasid pahempoolsed selle fraasidega.²⁹ Partei taktikas viis pahempoolsus sektantismi ning ähvardas viia siseparteilise kriisi süvenemisele perioodil, kus parteil oli vaja koondada paisu- vat töölisliikumist ühisriideks.

1931. a. veebruaripleenum rõhutas: „Käesoleval ajajärgul seisab partei peaülesanne selles, et hulkasid võitluseks osaliste nõudmiste

²⁷ Vt. Коммунистический Интернационал перед VII всемирным конгрес- сом (материалы), Москва 1935, lk. 324.

²⁸ Vt. J. S a a t, Marksismi-leninismi ideede levimine Eestis, Tallinn 1954, lk. 30.

²⁹ „Klassivõitlus” nr. 129—130, 1931, lk. 40.

eest (palganõudmised, maksude vastu, tööpuuduse vastu jne.) koguda, selles võitluses laia proletaarset ühisrinnet tegelikult teostada, võitlusele revolutsioonilist sisu anda ja võitlust kõrgemale astmele — poliitilise võitluse astmele tõsta.”³⁰

1931. a. veebruaripleenumil oli otsustav tähtsus kallakute likvideerimisel EKP-s ja õige, marksistlik-leninliku liini taastamisel kriisiaegses klassivõitluses.

Eduka võitluse tulemuseks kallakutega oli pahempoolsete ametiühingute vabanemine kallaklaste ja oportunistide mõju alt. Juba 1931. a. märkis kodanlik ajakirjandus, et „kommunistlik element tungib ametiühingutesse”.³¹ Kõige tugevam oli kommunistide mõju tekstiilitöölise ja sadamatöölise ametiühingutes, tekstiilitöölised aga olid eesti tööliste seas arvukuselt esikohal. EKP juhtiva osa tugevnemise ilmekaks demonstratsiooniks pahempoolsete ametiühingute osas oli 1931. a. algul Tallinnas toimunud I ülemaaline töötute kongress, mille põhinõuded ja otsused töötati välja EKP Keskkomitee büroo juhtimisel (sekretär Osvald Tuul).³² Majanduslike nõudmiste kõrval püstitati, vastu astudes kodanluse fašistliku diktatuuri ettevalmistamisele, kodanlik-demokraatlike vabaduste nõue.³³

Kongress valis töötute organiseerimiseks toimkonna, 25. veebruar kuulutati üleriigiliseks töötute päevaks.

On andmeid kommunistlike rakukeste tegutsemise kohta Narva tekstiilitöölise seas 1931. a. Krulli vabrikus tegutses oma EKP vabrikukomitee, kes andis välja ajalehte „Krulli Tööline”, samuti lendlehti.³⁴

Kommunistlikud ideed levisid ka koolides, peamiselt seminarides, kus õppis kehvem noorsugu. Läänemaa Opetajate Seminaris läks asi isegi nii kaugele, et nn. „isamaalisel hommikul” kandis kooli orkester kogu kooli administratsiooni ja õpilaskonna juuresolekul ette „Internatsionaali”.³⁵ Ka Tartu koolidest tuli teateid punanurkade ja -rakukeste olemasolust, kus õpiti tundma elu Nõukogude Liidus ja tehti usuvastast propagandat, nagu märkis kodanlik ajaleht.³⁶

Kõik sümptoomid näitasid, et Eestis valmisid revolutsioonilise situatsiooni eeldused, mis 1932. a. viisidki kodanluse poliitilise kriisini.

Poliitilise kriisi süvenemisele aitas kaasa ka majanduskriis, mis 1932. a. saavutas oma sügavseisu, esile kutsudes klassivastuolude äärmise teravnemise.

1932. a. algas tööliste ja töötatöölise väljaastumistega. Nii toimus jaanuaris Pärnus EKP juhtimisel töötute meelevaldus, Tartu

³⁰ „Klassivõitlus” nr. 131—132, 1931, lk. 13.

³¹ „Päevaleht” nr. 95, 9. IV 1931.

³² Vt. „Edasi” nr. 173 (1843), 1. IX 1934.

³³ Vt. „Tööliste Aeg” nr. 5, 8. II 1931.

³⁴ Vt. ORKA materjalid.

³⁵ Vt. „Päevaleht” nr. 131, 15. V 1931.

³⁶ Vt. „Päevaleht” nr. 149, 5. VI 1931.

töötuil oli organiseerimisel revolutsiooniline rinne, Narvas oli oodata töölise streiki, Viljandi töötud esitasid oma nõuded ning Narva-Jõesuus võttis töötute poolt valitud nõukogu osa tööbörsi funktsioone enda kätte, kusjuures kodanlik ajaleht hädaldas, et selles Eesti osas on juba kehtestatud nõukogude võim.³⁷

Streikijate arv näitas 1932. a. taas järsku tõusu — streikisid 5310 töölise.³⁸ See oli majanduskriisi-aegse streigivõitluse kõrgpunkt. Streikijate põhimassi moodustasid tekstiili- ja hädaabitöölised. Streigid olid suunatud peamiselt palkade alandamise ja tööliste vallandamise vastu. 11. I 1932. a. toimus Narva linavabriku tööliste üldkoosolek. 1400-st linavabriku töolisest võttis sellest osa 1300. Üldkoosoleku üksmeelne otsus oli palkade alandamise puhul alustada streiki. Tööliste ühise väljaastumise tõttu oligi vabriku administratsioon ajutiselt sunnitud kavatsatud palkade alandamisest loobuma.

Üldiselt olid 1932. a. streigid lühiajalised, välja arvatud Tallinna pottseppade streik, mis kestis kaks nädalat, kandsid aga tormilist ilmet nagu kogu tööliikumine Eestis 1932. a.

Klassivõitluse kasv suurendas ebakindlust kodanluse ridades, mis väljendus 1932. a. neljas valitsuse vahetuses. Esimese valitsusekriisi kutsus esile rea erakondade (rahvaerakonna, kristliku rahvaerakonna, majaperemeeste ja tööerakonna) ühinemine nn. rahvuslikuks keskerakonnaks, mis võeti ette kodanluse selle rühma jõudude koondamiseks. Ka ülejäänud kodanlikud parteid — põllumeestekogud ja asunikud — olid ühinenud 1932. a. jaanuari lõpul. Nii kujunesid 2 suuremat vanade kodanlike parteide blokki, kolmandaks oli vapside partei. „Faschistlike kodanlike parteide ühinemine, katsed luua hulgalist faschistlist parteid laiade väikekodanliste hulkade võitmiseks faschismile demagoogia abil, sidemete kõvendamine Soome ja teiste maade faschistidega, võimu andmine Teemandile, kes esitab faschistlike põllumeestekogu partei seda tiiba, kes nõuab „radikaalsemat tegevust”, tähendab seda, et faschismi pealetungimine astub uude otsustavasse ajajärku . . .”³⁹, kirjutas EKP.

Kodanlike parteide koondumine oli tingitud: 1) vastuolude teravnemisest linna- ja maakodanluse vahel, mis neid seestpoolt nõrgestas, ja 2) vajadusest koondada ridu otsustavaks pealetungiks tööliklassile. See algas viivitamata.

1932. a. märtsis võttis Riigikogu vastu põhiseaduse muutmise eelnõu, mille töötas välja 1931. a. suvel moodustatud nn. „Riigikogu rühmade vahelise mitteametliku komisjoni alamkomisjon”. Riigikogu liikmete arv pidi vähenema 80-le, senise riigivanema pidi asendama poliitiliselt Riigikogu ees mittevastutav president.

Rahvahääletus määrati 1932. a. augustile. Hääletusel kukkus

³⁷ Vt. „Päevaleht” nr. 23, 24. I 1932.

³⁸ Vt. „Klassivõitlus” nr. 154, 1933, lk. 21.

³⁹ Eestimaa Kommunistilise Partei ülesannetest ja taktikast, Lenin-grad 1932, lk. 6.

aga põhiseaduse muutmise eelnõu läbi ja reaktsiooni esimene otsustav pealetung oli seega tagasi löödud.

Veel sama aasta novembris esitasid vapsid oma põhiseaduse muutmise kava Riigikogule, mis oli järjekindlamalt fašistlik kui eelmine, vanade kodanlike parteide seaduseelnõu.

1933. a. omandas vapside sotsiaalne demagoogia ja fašistlik agitatsioon põhiseaduse muutmise ümber seninägematu ulatuse. Vapside majanduslikud ja poliitilised positsioonid hakkasid märgatavalt tugevnema just pärast fašistlikku riigipööret Saksamaal 1933. a. jaanuaris. Vapsid hakkasid nüüd raha saama nii annetustena Saksa kapitaliga seotud ettevõtelt Eestis kui ka vahetult Saksamaalt.

Vapse toetas otseselt hitlerlik propagandaministeerium, kelle esindajaks kohapeal oli endine von der Goltzi diviisi ohvitser, ametlikult Siemens-Schuckert'i firma esindaja Malzan,⁴⁰ samuti Saksa kindralstaabi finantsosakond „Die Auslandshilfe”. Selle abi pinnal tihenes veelgi balti sakslastest fašistide ja vapside koostöö, kasvas Saksa majandus- ja poliitikategelaste huvi Eesti vastu. Fašistliku riigipöörde teostamiseks ja Saksa ekspansioonile pinna valmistamiseks organiseerisid balti sakslastest fašistid 1933. a. oma põrandaaluse organisatsiooni. Paruneid hakkas Saksamaalt Eestisse tagasi tulema.

1933. a. juunis kukkus rahvahääletusel Riigikogu rühmade põhiseaduse muutmise eelnõu teist korda läbi. Asunistest ja rahvaerakonnast moodustatud valitsus Tõnissoni juhtimisel ei viivitanud seejärel enam krooni kursi kukutamisega, milline küsimus oli päevakorras olnud juba alates naelsterlingi devalvatsioonist (1931). Krooni kukutamine kujunes sel moel nagu karistuseks sõnakuulmatuile rahvamassidele, kes ei toetanud suurokodanluse fašistliku diktaatori kehtestamise püüdeid.

Et rahvahulkade rahulolematust juba eos summutada, järgnes 11. aug. 1933. a. üldise sõjaseisukorra väljakuulutamine. Igasugused „sihilikud Jugupidamatuse avaldused” kodanliku valitsuse aadressil keelati, ajakirjade ja väiksemate trükiteoste üle, mille kohta võis arvata, et nad rahva seas levivad, kehtestati eeltsensuur. Kodanluse üldine rünnak oli suunatud tööliklassi vastu, selle tõelise iseloomu maskeerimiseks aga suleti ka vapside organisatsioonid. Muidugi ilmneb vapside organisatsioonide sulgemises 1933. a. ka kodanluse omavaheliste vastuolude süvenemine. Tegelikult aga oli olukord kujunenud selliseks, et see vanade kodanlike parteide üritus tuli vapsidele aina kasuks, sest see kinnitas näiliselt faktiga vapside demagoogilist propagandat, milles nad endid püüdsid kujutada tõelise demokraatliku korra eestvõitlejatena, võimuloleva kodanliku valitsuse vastastena. Pealegi oli vapside organisatsioonide sulgemine suurel määral formaalne. Nende häälekandjal lubati ilmuda ja fašistlikku propagandat levitada. Samas vaimus toimus

⁴⁰ Vt. „Rahva Sõna” nr. 137 (1877), 15. XI 1933.

ka suuline agitatsioon, sest lähenes vapside põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletus 1933. a. oktoobris. Ja peab märkima, et vapsidel, kes esinesid Tõnissoni valitsuse „paljastajatena” ja kehtiva korra „vastastena”, oli küllaltki menu laostunud või laostumishirmus oleva väikekodanluse hulgas, kuid samuti ka mitteklassiteadliku proletariaadi seas, kes ei suutnud poliitilist valet eraldada elu tegelikkusest. 14.—16. oktoobril 1933. a. toimus järjekordne, arvult kolmas plebistsiid, kus vapside põhiseaduse muutmise eelnõu, mis nägi ette fašistliku diktatuuri sisseseadmise, võeti rõhuva hääletenamusega vastu (poolt 414 714, vastu 156 342 häält). Hääletamise tulemus oli muidugi kaugel tegeliku olukorra kajastamisest, sest isegi mõne reaktsioonilise tegelase arvates sarnanes olukord 1848. a. hääletamistega Prantsusmaal, kus Victor Hugo sõnade järgi alatus hääli luges, kavalus kontrollis, valelikkus arvas kokku ja müüdavus tagajärgi kinnitas. Uus põhiseadus pidi kehtima hakkama 24. jaanuarist 1934. a.

Vapside võidurõõmul polnud piire, üle maa toimusid kirikuis tänujumalateenistused. Nii tõestusid Ed. Vilde sõnad: „See liikumine seisab meie ees — ühel käel landeswehrlük parun, teisel käel kaasakutsutud papp. See koalitsioon on programm. Ja see programm on sitikumust tagulus.”⁴¹

Vapside võit on seletatav selle üldise rahulolematusega, mille majanduskriis ja kodanliku valitsuse poliitika rahvamassides oli tekitanud. Osa väikekodanlust, hirmul majanduskriisi raskuste ja töölisliikumise tõusu ees, laskis ennast uskuma panna, et „tugeva käe” diktatuuriga algab tema elus uus, stabiilne periood, millal ta on kaitstud nii laostumise kui ka revolutsiooni eest. Ka suurendas majanduskriis üldiselt laostunud elanikkonna hulka, kes elu seeshoidmiseks oli valmis kinni haarama igast õlekõrrest. Kõik need momendid kasutas fašistlik agitatsioon ära, mängides demagoogiliselt kõigi elanikkonnakihtide kõige nõrgemal külgedel. Pea demagoogia aga hirmutati elanikkonda ka igasuguste ähvardustega, mis araverelisi sundiski minema hääletama.

Fašistliku diktatuuri ettevalmistamisperiood hakkas sellega lõpule jõudma. Tõnissoni valitsus andis nendele ettevalmistustele lõpliku viimistluse. „Tõnissoni valitsuse tegevus näitab meile väga selgesti, kuidas nn. kodanlisest demokraatiast avalik fašistlik diktatuur orgaaniliselt välja kasvab,”⁴² kirjutas EKP häälekandja „Klassivõitlus”.

Täitnud oma ülesande, kaotas Tõnissoni valitsus üldise sõjaseisukorra (see jäi kehtima pealinnas, Nõukogude Liidu piiri ääres ja raudteede piirkondades), samuti ajakirjanduse eeltsensuuri, ja lahkus.

Uue, nn. üleminekuvalitsuse moodustas vanadest kodanlikest parteidest kõige reaktsioonilisema — põllumeestekogude liider

⁴¹ Parunid ja põhiseadus, Tallinn 1933, lk. 30.

⁴² „Klassivõitlus” nr. 158, 1933, lk. 5.

K. Päts. Üleminekuvalitsusega algas üleminek fašistlikule dikta-
tuurile.

Kõigepealt anti vapside organisatsioonidele taas ka ametlikult täielik tegevusvabadus, kusjuures vanade kodanlike parteide tege-
lasi läks hulgaliselt üle vapside parteisse. Vapside partei esimeseks
ürituseks oli nüüd allkirjade kogumine „marksismi vastu võitle-
mise seadusele”.

Et kodanluse pealetung tööliklassile oli oma eesmärgi saavu-
tamas, siis astus Eesti tööliikumine oma otsustavasse ajajärku.
Kui EKP osa majanduskriisi algul organisatsioonilise kriisi tõttu
oli tööliste streigivõitluses olnud minimaalne, siis võib siin alates
1932. a. märgata murrangut — EKP juhtiv osa tööliste streigivõit-
luses hakkas kasvama. 1933. a. streigivõitluse peamiseks stiimuliks
oli krooni devalvatsioon. Neist streikidest oli silmapaistvaim
3. augustil alanud Sindi vabriku värvimisosakonna tööliste streik,
mis nn. „itaalia streigi” näol tõi majanduskriisi-aegsesse töölis-
klassi võitlusesse uue streigivormi. Streik oli suunatud madalate
palkade vastu. Kahe vahetuse töölised tulid hommikul kell 6 vabri-
kusse ning viibisid seal töötamata 16 tundi. Streigimurdjaid sunniti
vabrikust lahkuma. Kes ise keeldus minemast, visati värava taha.
Värvijaid toetasid võitluses streigimurdjate vastu trükiosakonna
töölised, kes ise ei streikinud. Järgmisel päeval alustasid streiki
sitsiosakonna töölised. 700 töölist kogunesid koosolekule. Tööliste
koosolek teatas vabriku administratsioonile, et niipea, kui keegi
streikijaist vallandatakse, algab üldstreik. Hoolimata sellest, et
vabriku valitsus värvijad vallandas, üldstreiki ei järgnenud. Sindi
käitisevanemate seas olid ülekaalus sotsid ja need asusid üldstreigi
suhtes kõhklevale seisukohale, otsustades 5 päeva oodata. Vahepeal
saabus kohale ETKL- (Eesti Töölisühingute Keskliit — Eesti sotslike
ametiühingute keskorgan) esindaja ning ühiste jõupingutustega
õnnestus sotsidel veenda töölisi üldstreigist loobuma. Ettekäändeks
toodi fakt, et teiste linnade tekstiilitöölisega polnud sidet ning üksi
oli raske midagi saavutada.

Nii ajasidki sotsid 1933. a. silmapaistvaima streigi nurja, ilma
et töölised palgatõstmist oleksid saavutanud.

Krooni devalvatsioon tõi eesti tööliklassi streigivõitlusesse ka uue
streikijate kategooria — nimelt meremehed.

Töötute liikumine toimus 1933. a. endiselt valdavas enamikus
EKP loosungite all, seega otseselt fašismi vastu suunatud loosun-
gite all. 22. ja 23. jaanuaril 1933. a., V. I. Lenini surma-aastapäe-
val, toimus Tartus III ülemaaline töötute kongress. Kongress
mälestas Leninit „Leinamarsiga” ning esitas kodanlik-demokraat-
like vabaduste nõude.⁴³ Üldine töötute hulk arvati tõusvat sellal
200 000-le.⁴⁴

Uus töötute rahutuste laine algas 1933. a. sügisel, pärast sõja-

⁴³ Vt. „Teine Tööliste Võitlus” nr. 4 (6), 28. I 1933.

⁴⁴ Vt. Sealsamas.

seisukorra kaotamist. 31. oktoobril toimus umbes 1000 Tallinna töötü üldkoosolek, kus nõuti tööd. 3. novembril alustasid töötud näljastreiki. 7. novembril, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 16. aastapäeval, korraldasid töötud läbi Tallinna näljamarsi.⁴⁵ Tallinna töötute järel asusid streikima ka Pärnu töötud, kus üle 1000 töötü hulgest võeti tööle vaid 33 naistöolist. Kuid sotsid ajasid Pärnu töötute streigi nurja delegatsiooni saatmisega kodanliku valitsuse juurde.

Viimane fakt näitab, et EKP mõju hakkas 1933. a. lõpupoolel töötute liikumises nõrgenema, aga ühtlasi tähendas see, et majanduskriisi-aegne töötute liikumine hakkas vastu minema oma langu-sele, et temas hakkasid kasvama vapside, sotside ja teiste töölis-vaenulike elementide mõjud. Seletatav on see peamiselt sellega, et püsiva ja lootusetu töötuse olukorras suurenes majanduskriisi lõpupoolel deklasseerunud elemendi (kaltsakproletariaadi) osatäht-sus töötute seas, samuti sellega, et majanduskriisi toimet sattus töötute ridadesse ka palju mitteproletaarset elementi: laostunud käsitöölisi, väikekaupmehi, taluomanikke jt.

EKP mõju vähenemine töötute liikumises 1933. a. lõpul ei tähend-anud aga kaugeltki EKP mõju vähenemist tööliikumises üldse. Vastupidi: just see periood, aastad 1932—1933, on tähelepandavate võitude ajaks EKP ajaloos. EKP kindlustus nii organisatsiooniliselt kui ideoloogiliselt, paljastades ja kihutades oma ridadest minema provokaatorid. Samuti kihutati nad minema teiste töölisorganisatsi-onide, sealhulgas ka pahempoolsete ametiühingute ridadest. Fakti-liselt tähendas see murrangut pahempoolses ametiühinguliikumises. Pahempoolsed ametiühingud olid muutunud revolutsioonilistest orga-nisatsioonidest „... tööliste hulkadest täiesti eraldatuiks, kinnisteks, väikesearvulisteks, hulkade võitlusest eemalseisvaiks ja seda igno-reerivaiks organeiks”.⁴⁶

Alates 1933. a. seoses organisatsioonilise tugevnemise ja võit-lusega tööliste ühisrindede eest, hakkas EKP erilist tähelepanu pühendama just ametiühinguliikumisele, mistõttu ka EKP juhtiv osa selles kasvas — Tallinnas ja Tartus läksid pahempoolsed ameti-ühingud kaasa EKP üleskutsega tööliklassi ühisrindede loomiseks fašismi vastu.

Tähtsaks võiduks ideoloogilisel rindel oli 1932. a. märtsis aval-datud EKP Keskkomitee manifest, nn. Märtsimanifest. Pöördudes Eesti tööliklassi poole kutsus EKP teda võitlema kodanliku dikta-tuuri vastu nii selle demokraatlikus kui ka fašistlikus vormis. EKP esitas oma programmi — revolutsiooni teel kriisist väljapääsu programmi. Suure tähtsusega oli 1918.—1919. a. Eesti Tööraha Kommuuni poolt agraarüksimuses tehtud vigade esmakordne avalik kriitika, mis aitas tugevdada liitu maakehvistu ja maaproletariaa-diga. Agraarüksimuses tehtud vigade kriitikas arvestas EKP kollek-

⁴⁵ Vt. „Rahva Sõna” nr. 135 (1875), 8. XI 1933.

⁴⁶ ORKA materjalid.

tiviseerimise kogemusi Nõukogude Liidus. Hinnates kujunenud poliitilist situatsiooni öeldi Märtsimanifestis: „Eesti töölisliikumine asub praegu niisuguses seisukorras, kus me võime rääkida kaitsevõitlusest ja vastupealetungi eelduste kasvust.”⁴⁷ Kaitse ja vastupealetungi teostamiseks kutsuti töölisi ühinema ühistrindesse. Märtsimanifestiga andis EKP eesti tööliklassile õige, revolutsioonilise võitlusprogrammi, määras ära võitluse taktika ning lõi eeldused tööliste ja töötava talurahva liidu kindlustumiseks. Vaatamata saavutatud edusammudele ei olnud partei organisatsiooniline kriis veel likvideeritud. Side töötajate kõige laiemate hulkadega oli nõrk. 1932. a. avaldatud „Avalikus kirjas kõikidele EKP liikmetele ja poolehoidjatele” tegi Keskkomitee partei liikmetele ülesandeks asuda kõikjal kohapeal töölisliikumise etteotsa.

Mõlemad parteidokumendid olid tähtsaks etappi partei organisatsioonilise kriisi ületamisel. Nende abil mobiliseeris EKP tööliklassi võitluse põhiseaduse muutmise vastu, samuti kehtiva kodanliku korra vastu.⁴⁸ EKP näitas, et väljapääs kriisist ei seisne mitte põhiseaduse muutmises, vaid et ainsaks väljapääsuks võib olla kodanliku korra kukutamine.

1933. a. astus EKP poolt juhitud võitlus fašismi pealetungi vastu uude etappi. EKP asus organiseerima tööliklassi ühistrinnet võitluseks fašismi vastu. EKP pöördus ühistrindesse ühinemise ettepanekuga ka Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei (sotside) ja Eesti Töölisühingute Keskliidu poole, ent need, jäädes truuks oma kodanluse teenri osale, vastasid EKP ettepanekule sõimu ja mõnitustega. Eesti tööliklassi seas hakkas aga ühistrinde idee võitma üha enam poolehoidu.

1933. a. aprilli algul hakkasid Tartu pahempoolsed ametiühingud EKP juhtimisel organiseerima tööliste ühistrinnet. Ühistrinne seadis oma eesmärgiks võidelda 1) üldise kindlustuse eest töötuse vastu, 2) palkade alandamise vastu, 3) põhiseaduse muutmise vastu ja 4) sõjaseisukorra kaotamise eest.⁴⁹

1933. a. augustist pärinevail andmeil alustas Tartu järel ka Tallinn-Harju Ametiühingute Kesknõukogu tööliste ühistrinde organiseerimist.⁵⁰ Fašismivastase ühistrindega ühines ka samal kuul toimunud üleriigiline töölisvanemate konverents.

Pööre, mis 1933. a. tööliste seas ühistrinde kasuks toimus, oli töötavate masside kaitsereaktsiooniks fašismiohu vastu, mis vahetult ähvardas.⁵¹ Kuid mitte üksnes töölisel, vaid nende järel ka kõik demokraatlikud kihid, näit. demokraatliku intelligentsi esindajad tõstsid häält fašismi vastu. „Reaktsiooni ristiämblik koob tihe-

⁴⁷ „Klassivõitlus” nr. 141—142, 1932, lk. 6.

⁴⁸ „Klassivõitlus” nr. 143—144, 1932, lk. 68—69.

⁴⁹ Vt. ORKA materjalid.

⁵⁰ Vt. ORKA materjalid.

⁵¹ Vt. «Коммунистический Интернационал» № 20—21, 20. XII 1935.

dat võrku kogu Euroopa kohal. Poeetid, olge valvel!"⁵² hüüdis Barbarus samal 1933. a., kutsudes poeete haarama oma sõjariista — sõnarelva. Sütiste läks „Läbi töötavate tänavate” (1932) ja näitas inimesi „Vaevamägede mailt”, Antson tuli oma epigrammidega (1933). Epigrammis „Eesti” ütles ta:

„Siin härrastel vaid kõrge lend,
töömeeste tõusu kus on rahvas igatsend.
Siin kestab igavene saagi jaht.
„Kultuurielu” loitvam taht
on omakasu, suur profiit.
Von Mühleni ja Scheeli liit —
see valmistamas Hitlerile asumaad.
Noh, õitseks jälle õilis
teoorjuse ja moonakluse laad.”⁵³

Seega võime kodanlikus Eestis a. 1932—1933 konstateerida revolutsioonilise situatsiooni elementide edasist kasvu. Valitsevad klassid ei suutnud enam muutumatul kujul oma võimu säilitada. Majanduskriis, kodanluse omavaheliste vastuolude teravnemine ja tööliste klassivõitluse kasv nõrgestas kodanlust ning viis ta poliitilise kriisini. Kriis ilmnas vanade kodanlike parteide sisemises lagunemises ja fašiseerumises, riigivõimu äärmises ebastabiilsuses, põhiseaduse muutmises ja kõigi kodanluse omavaheliste vastuolude senisest suuremas teravnemises. Kodanluse poliitilist kriisi näitas ka see, et ta läks otsesele koostööle balti parunite ja teiste baltisakslastega.

Seega lähenes kodanlik Eesti koos ülejäänud kapitalistliku maailmaga revolutsioonide ja sõdade uuele ajajärgule, millele juhtis tähelepanu Kominterni Täitevkomitee XIII pleenum 1933 a. detsembris.⁵⁴

Majanduskriisiga kaasnev vastuolude teravnemine kapitalistlike riikide vahel tugevdas maailma uue, vägivaldse ümberjagamise tendentse. Maailma uuest ümberjagamisest olid kõige enam huvitatud Versailles' süsteemi poolt ahistatud riigid — Saksamaa ja Itaalia. See oli üks nende riikide kiire fašiseerumise põhjusi, sest mitte ükski kapitalistlik riik ei saa tõsiselt sõidida, kui ta pole eelnevalt kindlustanud oma tagalat, ohjeldanud oma töölisi, ohjeldanud oma asumaid.

Sõltuvail ja poolsõltuvail riikidel, kelle hulka kuulus ka kodanlik Eesti, oli suurriikidega võrreldes erinev seisund. Koos teiste Balti riikidega pidi Eesti moodustama imperialistlikele riikidele platsdarmi sõja puhul Nõukogude Liidu vastu.

⁵² J. Barbarus, Kogutud teosed, Tallinn 1950, lk. 123.

⁵³ A. Antson, Epigramme III, Tallinn 1933, lk. 8.

⁵⁴ Vt. «Коммунистический Интернационал» № 36, 20. XII 1933, lk. 3.

Militaristlike tendentside tugevnemisega majanduskriisi ajal kasvas ka agressioonioht Nõukogude Liidule, sest teravnes vastuolu kahe erineva ühiskondliku süsteemi — sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi vahel. Sellest tulenevalt kasvasid suurte imperialistlike riikide huvid Baltimaade kui platsdarmi vastu. Sisemistest vastuoludest lõhestatud ja revolutsioonilise kriisi lävele jõudnud Eesti ei olnud vastuvõetav platsdarmina sõjas Nõukogude Liidu vastu, sest EKP juhtimisel hoogustus eesti proletariaadi seas üha enam võitlus sõja vastu, Nõukogude Liidu kaitseks. Et selline olukord likvideerida, oli Eestis vaja kehtestada fašistlik diktatuur. See soov ühtis täielikult eesti kodanluse enese taotlusega, kes samuti oli huvitatud töölisklassi revolutsioonilise liikumise mahasurumisest ja Nõukogude Liidu hävitamisest. Nende ühiste huvide baasil kujuneski välismaise ja omamaise reaktsioonilise kodanluse ühisrinne Eesti töölisklassi vastu, mis 12. III 1934. a. teostas fašistliku riigipöörde ja kehtestas fašistliku diktatuuri. Et suurte imperialistlike riikide hulgast oma mõjuga esiplaanile tõusis just Saksamaa, on seletatav kodanliku Eesti suure majandusliku sõltuvusega temast, samuti ka sellega, et fašistide võimuletulekuga muutus Saksamaa kõigi rahvusvaheliste reaktsiooniliste jõudude avangardiks.

Fašistliku riigipöördega saadeti kodanlik parlament laiali, valitsema asus piiramatu võimuga diktaator (K. Päts) koos oma klikiga, töölisklassi vastu suunatud terror süvenes.

Fašismi võit oli võimalik peamiselt seetõttu, et 1) Eesti töölisklass polnud küllalt tugev. Teda nõrgestas suurtööstuse laostumine, mille tagajärjel töölisklass killustus või dequalifitseerus; 2) sotsid reetsid töölisklassi kodanlusele; 3) EKP, Eesti töölisklassi juht, polnud selleks ajaks veel suutnud täielikult väljuda organisatsioonilisest kriisist ega suutnud seetõttu organiseerida laia antifašistlikku rahvarinnet võitlusse fašismi pealetungi vastu; 4) EKP ei suutnud organiseerida töölisklassi liitu kehvtalurahvaga. Kehvtalurahvas, kuigi rahulolematu kehtiva korraga, jäi faktiliselt klassivõitlusest kõrvale; 5) töölisklassi revolutsioonilise liikumise tõus ei jõudnud 1932.—1933. a. sellisele kõrgusele kui 1924. a. ega suutnud seetõttu vältida fašistliku diktatuuri kehtestamist nagu siis.

Ometi oli 1929.—1933. a. töölisliikumise tõus tähtsaks etapiks Eesti töölisklassi võitluskoolis, milles valmisid kaadrid 1940. a. juunipöörde ja Nõukogude Eesti jaoks.

ПОДЪЕМ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ В ЭСТОНИИ В ГОДЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА (1929—1934)

Канд. истор. наук Э. Плотник

Кафедра истории СССР

Резюме

В 1929 г. в капиталистическом мире разразился всеобщий экономический кризис. Экономический кризис повлек за собою резкое ухудшение положения эстонского пролетариата и одновременно обострение классовых противоречий. Вследствие этого 1929—1933 годы были годами нового оживления и подъема рабочего движения после временного затишья в годы стабилизации капитализма.

Подъем рабочего движения выразился в подъеме забастовочного движения, достигшего своей кульминационной точки в год глубокого застоя экономического кризиса 1932 года. Существенной частью рабочего движения в годы кризиса было движение безработных. Кризис увеличил безработицу и вовлек в массы безработных много классово сознательных, революционно настроенных пролетариев, от которых предприниматели пытались освободиться в первую очередь.

Недостатком эстонского рабочего движения была его раздробленность — забастовочная борьба рабочих происходила врозь с движением безработных.

Вождь эстонского рабочего класса — Коммунистическая партия Эстонии — дала лозунги рабочему движению. Коммунистическая партия Эстонии одновременно успешно боролась также с уклонами и организационным кризисом в своих рядах, преодолев их к 1934 г.

Подъем рабочего движения вызвал политический кризис эстонской буржуазии. Буржуазия торопилась установить фашистскую диктатуру, что ей и удалось в 1934 году при помощи иностранных империалистов. Установление фашистской диктатуры в Эстонии было частью подготовки империалистических государств к агрессии против Советского Союза.

Победа фашизма оказалась возможной главным образом вследствие того, что эстонский рабочий класс был недостаточно силен, а также того, что он не был в союзе с крестьянством. Социалисты предали рабочий класс буржуазии. Коммунистическая партия Эстонии не могла выйти из организационного кризиса и вследствие этого не могла организовать широкий, антифашистский народный фронт.